

تألیف: سامره کاظمی

ان قصص اصفهان قلمکار

نشر اینور

زمستان ۱۳۹۸

سرسناسه	: کاظمی، سامره، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: چاپ قلمکار اصفهان / مولف سامره کاظمی.
مشخصات نشر	: تهران: آینور، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۰ص: مصور (بخشی رنگی).
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۶۷۶۶-۹۰-۶ : ۳۸۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: قلمکاری — ایران — اصفهان
موضوع	: Qalam - kari -- Iran -- Esfahan
موضوع	: قلمکاری — ایران — اصفهان — تاریخ
موضوع	: Qalam - kari -- Iran -- Esfahan -- History
موضوع	: نقاشی روی پارچه — ایران — اصفهان
موضوع	: Textile painting -- Iran -- Esfahan
رده بندی کنگره	: TP۹۱۰
رده بندی دیویی	: ۶۰۹۵۵۹ / ۱۷۴۶
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۳۹۰

ISBN: 978-622-6766-90-۶

شابک ۹۷۸-۶۲۲-۶۷۶۶-۹۰-۶

عنوان: قلمکار اصفهان

نویسنده: سامره کاظمی

صفحه آرا و طراح جلد: رحیم کبیرصابر

ناشر: نشر آینور

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۸۰.۰۰۰ ریال

مرکز پخش: شرکت اطلاع رسانی و خدمات کتابداری چاپار- ۸۸۸۹۹۶۸۰

حق چاپ و نشر برای انتشارات آینور محفوظ است.

فهرست مطالب

پیش گفتار.....	۹
بخش اول: معرفی و پیشینه قلمکارسازی.....	۱۱
فصل اول: پیشینه قلمکار قبل از دوران صفوی.....	۱۳
فصل دوم: دوره صفوی و درخشش تابناک قلمکارسازی ایران در اصفهان.....	۱۷
فصل سوم: قلمکار تابناک.....	۲۱
بخش دوم: معرفی چاپ قلمکار اصفهان.....	۲۵
فصل اول: قالب و قالب‌ترسی.....	۲۷
مراحل ساخت قالب.....	۲۹
طبقه‌بندی طرح‌ها و نقوش قالب.....	۳۵
فصل دوم: ابزار و وسایل کار قلمکارسازی.....	۳۷
۱-تخته.....	۳۷
۲-رو تخته، چادرشب.....	۳۷
۳-قدح یا پنجیری یا کشتی.....	۳۸
۴-پوچه (قلم).....	۳۸
۵-دست‌پیچ.....	۳۹
۶-صاف کنی.....	۳۹
۷-بندگیر.....	۳۹
۸-لیف.....	۴۰
۹-هاون سنگی.....	۴۰
۱۰-پاتیل.....	۴۰
فصل سوم: تهیه پارچه.....	۴۱
الف- ریش تابنی یا سردوزی.....	۴۱
ب-آبخور کردن و دندان‌دادن (مازو کردن) پارچه.....	۴۲

۴۳	فصل چهارم: رنگ
۴۳	تفکیک رنگ
۴۴	چاپ رنگ‌ها
۴۵	چاپ رنگ مشکی
۴۷	چاپ رنگ قرمز
۵۰	چاپ رنگ آبی
۵۲	چاپ رنگ زرد
۵۲	چاپ رنگ سبز
۵۳	نصب پنجم: شستن یا گزاری پارچه
۵۴	رنگ‌زنی نظری و ثابت کردن رنگ‌های طبیعی
۵۵	ثابت کردن (فکسه)، رنگ‌های شیمیایی
۵۷	فصل ششم: انواع قلمکار
۵۷	۱- قلمکار خمره‌ای
۵۸	۲- قلمکار اکلیلی
۵۸	۳- قلمکار زر
۵۸	۴- قلمکار جیگرنات (قرمز-بنفش)
۵۸	۵- قلمکار نقاشی
۵۸	۶- قلمکار قلمی
۶۱	بخش سوم: نقوش پارچه‌های قلمکار
۶۵	فصل اول: نقوش چاپ قلمکار
۶۵	نقوش هنر اسلامی
۶۶	نماد در نقوش
۶۶	نماد شناسی رنگ
۶۹	هنر و نقوش صفوی
۷۱	فصل دوم: روند شکل‌گیری نقوش در قلمکار
۷۳	فصل سوم: طبقه‌بندی کلی نقوش قلمکار
۷۳	الف- نقوش گیاهی
۹۳	ب- نقوش هندسی
۹۷	ج- نقوش تصویری
۱۱۲	د- آرایه‌های نوشتاری
۱۱۴	ه- نقوش حیوانی

۱۲۳..... فصل چهارم: تقسیم‌بندی نقوش از لحاظ ساختار

۱۲۳..... طرح شمشه‌ای یا ترنج‌دار

۱۲۵..... طرح شبکه‌ای

۱۲۶..... طرح محرمات

۱۲۷..... طرح سراسری

۱۲۸..... طرح محرابی

۱۳۱..... منابع

۱۳۳..... تصاویر

پیش‌گفتار

چاپ‌های سنتی از جمله چاپ قلمکار، از گذشته‌های دور در سرزمین ایران رایج بوده است و ثابت آن به عهد صفوی بازمی‌گردد؛ اما شواهد و مدارک دلالت بر آن دارند که سنت چاپ پارچه در سرزمین‌های مختلف، از جمله ایران، هندوستان، چین و خاور دور رواج داشته است.

چاپ‌های سنتی در ایران به دو شیوه مستقیم و غیرمستقیم کار می‌شده‌اند. در شیوه غیرمستقیم، انتقال نقش به دو روش صورت می‌گیرد: در یک روش، نقش و طرح موردنظر با استفاده از مواد شیمیایی بر روی پارچه سفید می‌شوند. در روش دیگر، طرح و نقش با موادی مانند مد بر روی پارچه پوشانده می‌شوند و وقتی پارچه را درون رنگ می‌اندازند، سفید باقی می‌ماند تا مراحل بعدی رنگ بگیرند. به چنین روش‌هایی از چاپ، اصطلاحاً چاپ برداشتن یا چاپ کلافه‌ای می‌گویند.

در شیوه مستقیم، طرح و نقش بارنگ از طریق قلم‌مو یا قالب به‌صورت مستقیم روی پارچه چاپ می‌شود که چاپ قلمکار در این دسته قرار می‌گیرد. قلمکارسازی از مهم‌ترین شیوه‌های چاپ سنتی است، که در چاپ سنتی هند، کار، طرح‌ها در ابتدا از طریق قلم‌مو و با گذر زمان به‌وسیله قالب یا قالب‌زنی بر روی پارچه منتقل می‌کرده‌اند. علت نامیدن قلمکار در این بوده است که در ابتدا به‌صورت دستی بود و با قلم‌مو همراه بوده است. این چاپ بر پارچه‌های کرباس، کتان، پنبه‌ای و گاه ابریشمی انجام می‌گیرد.

علامه دهخدا در تعریف قلمکار آورده است: «نوعی بافته رنگارنگ و الوان، چیزی که با قلم نقش کرده باشند، پارچه‌ای که بر روی آن‌ها نقش‌ها و گل‌ها با قلم نگارند.» از آنجاکه این روش چاپ روی پارچه مستلزم صرف هزینه و زمان بسیار بود، استفاده از قالب به‌تدریج، رایج شد. در کتاب لغت‌نامه معین نیز در تعریف قلمکار به روش چاپ با قالب اشاره شده است: «قلمکار، پارچه‌ای ساده و مازو شده از کرباس و کتان و غیره است که بر آن به‌وسیله قالب و مهر نقوشی تصویر کرده باشند و آن را به اشکال پرده، سفره،

رومیزی و غیره درآورند. قلمکارسازی ایجاد نقش بر روی پارچه مازو شده ساده به وسیله مهر و قالب‌های مخصوص است.

در دوره صفوی می‌توان درخشش این هنر را در آثار به‌جای مانده از آن دوره مشاهده کرد. متأسفانه امروزه قلمکار مورد بی‌مهری قرار گرفته است و از شکوه گذشته خود دور مانده است و به همین جهت مورد توجه نگارنده قرار گرفته است. قلمکار امروزه ممکن است در منزل اکثر ایرانی‌ها وجود داشته باشد و یا حداقل اکثر مردم با آن آشنایی دارند. شاید به علت همین در دسترس بودن، از نظر رفته است. این هنر شامل مجموعه‌ای تصویری و نقش‌مایه‌های اصیل ایرانی است و در عین داشتن طرح‌های قرینه، از لحاظ ترکیب بندی بسیار منحصر به فرد است.

در این کتاب سعی شده تا ضمن فراهم ساختن مجموعه‌ای از نقوش به‌عنوان یک منبع تصویری و بحث و بررسی بر روی آن‌ها، به‌های تاریخی و نمادین آن‌ها و روند تکامل و شکل‌گیری نقوش، اطلاعاتی در مورد تاریخچه چاپ قلمکار و مراحل تولید و روش‌های مختلف آن هم جمع‌آوری گشته است.

این کتاب شامل سه بخش است به: ۱- بخش اول پیشینه چاپ سنتی قلمکار، ۲- بخش دوم مراحل تخصصی چاپ سنتی قلمکار اصفهان و ۳- بخش سوم نقوش پارچه‌های قلمکار مورد پژوهش قرار گرفته است.